

סקירת ספרים

המלכוד הדמוקרטי: חופש הביטוי וסייגיו

רפאל כהן אלמגור, תל אביב: ספריית מעריב, 2007, 507 עמודים

משה נגבי*

ספרו של רפאל כהן אלמגור מתמקד בסרטוט גבולותיו הראויים של חופש הביטוי התקשורתי. אין זו משימה פשוטה. אמנם יש קונצנזוס באשר לחיוניות של חופש הביטוי בכלל וחופש העיתונות בפרט, למשטר הדמוקרטי, אבל רבות המחלוקות באשר למיקום הגבולות התוחמים חופש זה. יחד עם זאת, אין ולא יכול להיות ספק שהצבת הגבולות האמורים וביצורם חיוניים לדמוקרטיה לא פחות מחופש הביטוי עצמו.

אנחנו בישראל קיבלנו לכך המחשה כואבת כאשר הבלגה על הסתה שלוחת רסן הובילה לרצח ראש ממשלה. כהן אלמגור כבר כתב בהרחבה על הצורך הדמוקרטי הקריטי למנוע הסתה בספרו הראשון "גבולות הסובלנות והחירות" (1999), ובפרק השישי של ספרו החדש הוא חוזר אל נושא הזה ומעמיק בו בהשוותו בין ההסתה שקדמה לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ובין ההסתה שהתנהלה כעבור עשור נגד ראש הממשלה אריאל שרון לקראת ההתנתקות מרצועת עזה. הוא מראה שלא הרבה – אם בכלל – השתנה. זה מפחיד, אך בהחלט לא מפתיע. וכי מדוע בעצם שיחול שינוי אם איש מן האחראים להסתה הממארת נגד רבין לא נתן (וכנראה גם כבר לא ייתן) את הדין? מדוע שהמסיתים – שמבחינתם הרצח הפוליטי שחוללו היה לכאורה רצח מושלם ומשתלם – לא יחזרו לסורם? כידוע ההסתה הפרועה וההבלגה עליה נמשכו גם בעת כהונת ראש הממשלה אהוד אולמרט.

* עו"ד משה נגבי הוא הפרשן המשפטי של קול ישראל ומרצה בכיר במחלקה לתקשורת ועיתונאות באוניברסיטה העברית בירושלים ובבית הספר לתקשורת במכללה האקדמית

העיסוק בסוגיית ההסתה מחדד תובנה חשובה נוספת הנוגעת ל"מלכוד הדמוקרטי" שבכותרת הספר: עד כמה זוה נשמע פרדוקסלי, ההימנעות מהגבלת חופש הביטוי מסוכנת וקטלנית לו עצמו. ואכן, אם אין סוכרים את פיותיהם של המסיתים לרצוח את הדוגלים בהחזרת שטחים או בהסרת התנחלויות, נגיע חס וחלילה למצב שאלה המחזיקים בעמדות ה"שמאלניות" הללו יפחדו לתת להן ביטוי, פן גורלם יהיה כגורלו של יצחק רבין. כלומר ההגנה הגורפת על חופש הביטוי של המסיתים עלולה לשלול אותו מיריביהם.

כהן אלמגור מייחד מקום נכבד לדילמה התקשורתית הכרוכה בסיקור המסיתים וההסתה. כמו בית המשפט העליון, בפסיקותיו התקדימיות בעתירות שהגישו בשעתם אמנון וזרוני (בג"ץ 243/82) ומאיר כהנא (בג"ץ 399/85) נגד רשות השידור, גם הוא סבור שלתקשורת אסור להתעלם מן המסיתים או להעלימם באמצעות החרמתם, משום שחשיפתם וחשיפת ההסתה דווקא היא תנאי הכרחי למאבק בהם. ואכן גם כאן יפה כוחו של המכתם "אור השמש הוא חומר החיטוי המשובח ביותר". וגם בנושא זה רצח יצחק רבין טומן בחובו לקח מאלף. התקשורת לא הביאה לידיעת הציבור את תופעת פסקי ההלכה שהניעו – על פי עדותו שלו – את הרוצח יגאל עמיר ללחוץ על ההדק. עמיר נחשף אליהם גם ללא תיווכה של התקשורת. לעומת זה, אנחנו, ואולי גם הרשויות, היינו זקוקים לחשיפה האמורה כדי שנרע על הסכנה ונפעל לנטרולה.

כמובן סיקור ההסתה אסור לו שיהיה ניטרלי, אלא הוא חייב להיות כרוך בהקעתה. בצדק כהן אלמגור מבחין (בפרק השלישי) בין השאיפה לאובייקטיביות בדיווח, שהיא שאיפה ראויה, ובין ניטרליות מוסרית הפסולה מכול וכול. הוא מזדהה עם עקרונות שירות השידור הבריטי (BBC), שעל פיהם "העדר משוא פנים אינו מחייב ניטרליות מוחלטת ביחס לכל נושא או התנתקות מעקרונות דמוקרטיים בסיסיים", ומצטט את ההנחיה של ה-BBC: "[הוא] איננו חש מחויב להיות ניטרלי ביחס לאמת ושקר, צדק וחוסר צדק, חופש ועבדות, חמלה ואכזריות, סובלנות וחוסר סובלנות". לטעמו (וגם לטעמי) יש לשלול "ניטרליות מוסרית ביחס לסוגיות חברתיות חשובות הנוגעות להגנה על הדמוקרטיה אשר במסגרתה פועלת התקשורת ומשגשגת". לא רק ההסתה היא סוגיה כזאת המחייבת הוקעה תקשורתית נחרצת, אלא גם הטרור, אשר כבעיות ובדילמות הכרוכות בסיקורו ובסיקור מחולליו דן הפרק השמיני. "אדם שנשאר אובייקטיבי במובן של ניטרליות מוסרית ביחס לטרור", קובע כהן אלמגור, "בוגד באתיקה ובמוסר".

בשנים האחרונות נוכחנו לרעת שיש בתקשורת שלנו תופעה בעייתית וקשה אף יותר מן הניטרליות המוסרית בהכרעה בין טוב לרע: החיפוי הפעיל והגורף שנתנו עיתונאים בכירים לשחיתותם של פוליטיקאים שעמם הם מיודדים ושבעמדותיהם ובמדיניותם הם תומכים. ואכן, כהן אלמגור איננו פוסח בהקשר

הזה על המלצתו של הפרשן אמנון אברמוביץ בשנת 2005 לעמיתיו העיתונאים "לשמור על אריאל שרון כמו על אתרוג" גם מפני רשויות החוק שביקשו למצות עמו את הדין על שחיתותו, וזאת כדי שתצא לפועל מדיניות ההתנתקות מעזה, שאברמוביץ (ורבים מעמיתיו) תמכו בה. כידוע תופעה תקשורתית בלתי מוסרית זו נמשכה אף בימי יורשו של שרון בראשות הממשלה.

הספר מוקדש לזכרו של מרק ביאנו, תלמידו של המחבר שנספה בפיגוע הטרור במסעדת "מקסים" בחיפה בשנת 2003. ביאנו גם היה שותף לכתיבת הפרק הפותח של הספר, שעניינו "הגבול הקונצנזואלי מכולם לחופש הביטוי התקשורתית": הגבול הנובע מאילוץ הביטחון. כהן אלמגור וביאנו מתמקדים בפרק זה לא בצנזורה הביטחונית הכפויה מלמעלה אלא בצנזורה העצמית של התקשורת עצמה, ובעיקר בזו של עיתון "הארץ". הם מפריכים ואף מנתצים את האשליה הרווחת כאילו מחדל מלחמת יום הכיפורים שם קץ לצנזורה העצמית האמורה, וכאילו מאז מלחמת לבנון הראשונה העיתונות מדווחת ומבקרת בתחום הביטחון באותה נחישות ועל פי אותן אמות מידה מקצועיות, כפי שהיא נוהגת בתחומים אחרים. כשלעצמי, הערכתי בספר שנכתב עוד במהלך מלחמת לבנון הראשונה ("נמר של נייר: המאבק לחופש העיתונות בישראל", 1985) שהאגרסיביות התקשורתית, כפי שהתבטאה בכתיבה על אותה מלחמה, לא נבעה בהכרח ממהפך תודעתי-מקצועי אמתי ומהפקת לקחי מלחמת יום הכיפורים, אלא מעוינות ומ"דם רע" בין הכתבים והפרשנים הביטחוניים המובילים ובין שר הביטחון דאז אריאל שרון. אף ציינתי שלאחר הדחת שרון בעקבות טבח הפלסטינים במחנות סברה ושתילה, האגרסיביות האמורה התפוגגה והלכה. מקץ כחצי יובל שנים כהן אלמגור וביאנו מאששים, למרבה הצער, את ההערכה האמורה וקובעים שעיתון "הארץ", הנחשב לדבריהם "הפחות מתלהם וסנסציוני מבין שלושת העיתונים היומיים הנפוצים, היחיד שאינו טבלואיד", "נסוג והתקפל או יותר נכון 'התקרנף' בתקופות הקריטיות של סיקור מלחמות. אי-אפשר לדבר על עיתון ביקורתי ונשכני".

ובכל זאת יש הבדל, שהוא מהותי בעיניי, בין אז להיום: בשעתה הצנזורה העצמית (או ה"התקרנפות") בענייני ביטחון נבעה, למצער, מפטריוטיות, כלומר מן המחשבה (השגויה לחלוטין לדעתי) שסיקור אגרסיבי יחבל בביטחון. כיום היא נובעת לא אחת משיקולים מסחריים-כלכליים טהורים: הרצון לא להרגיז ולא לנַכֵּר את הקוראים או לטרוד את שלוותם באופן שיחבל ב"רייטינג".

דיון מרתק במיוחד כהן אלמגור מייחד בפרקים החמישי והשישי לסוגיה מורכבת וסבוכה: פגיעה ברגשות, רגשותיו של הציבור בכלל או של מגזר מתוכו, והאם ומתי היא מצדיקה כלל הגבלה של חופש הביטוי התקשורתית? הוא מנסה אף לסרטט מודל שייתן לכך מענה מדויק המשקלל את עוצמת הפגיעה מול יכולת הציבור הנפגע להימנע מהיחשפות לפרסום הפוגעני. פרק מאלף אחר

(הרביעי), מוקדש לסוגיית הפגיעה התקשורתית בצנעת הפרט ולניתוח ההבחנה הקשה לעתים בין "אישיות ציבורית" ובין אדם "רגיל". כדאי להזכיר בהקשר הזה שבחוק הישראלי וגם בתקנון האתיקה של מועצת העיתונות, להבדיל מן הדין בכמה מדינות אחרות, התשובה לשאלה אם פגיעה בצנעת הפרט היא לגיטימית איננה בהכרח כרוכה בשאלה אם אותו פרט הוא "אישיות ציבורית", אלא בשאלה אם יש לציבור עניין (במובן של "אינטרס") בתוכן הפרסום הפוגע. יש חפיפה רבה בין התשובות לשאלות הללו, אך לא זהות מוחלטת. לא תמיד יש אינטרס של הציבור לקבל כל פריט מידע אינטימי הנוגע ל"אישיות ציבורית". מנגד, לעתים עשוי להיות אינטרס ציבורי כבד משקל גם בקבלת מידע אינטימי הנוגע לאזרח מן השורה.

הפרקים התשיעי והעשירי (האחרון נכתב בסיועו של עמית רהט) עוסקים באתיקה העיתונאית ובגופי האכיפה שלה: מועצת העיתונות ונציגי הקבילות (אומבודסמנים), הפועלים בכמה כלי תקשורת. בצדק כהן אלמגור מתריע שהם טעונים חיזוק ניכר ומשמעותי, אך הוא מודע היטב לכך שספק רב אם חיזוק כזה יתממש כאשר עצם קיומם של גופי האכיפה הללו תלוי לחלוטין ברצון הטוב של בעלי העיתונים אשר עניינם איננו במימוש הערכים העיתונאיים אלא במקסום רווחיהם. בסיכום הספר כהן אלמגור מחדד את האתגר הנוסף, והקשה במיוחד, הכרוך בשמירה על חופש העיתונות ועל אתיקה עיתונאית בעידן אוטוסטרדת המידע והאינטרנט. אין ספק שהספר בכללותו הוא כלי עזר חיוני לחוקרים ולעיתונאים בהתמודדות מושכלת עם אתגר זה, הן במישור העיוני-אקדמי הן במישור המעשי-תקשורתי.